

Świętokrzyski Park Narodowy

Przyrodnicza
ścieżka edukacyjna
Nowa Słupia - Łysa Góra
Śladem czarownic,
pogańskich kultów
i powstańczych kryjówek

PTTK
Oddział Świętokrzyski
w Kielcach

Co to jest Park Narodowy?

Park Narodowy to najwyższa forma ochrony przyrody w Polsce. To obszar o unikatowych walorach przyrodniczych, naukowych, społecznych, kulturowych i edukacyjnych. Wyjątkowość tego miejsca polega na tym, że jest zachowany w stanie naturalnym lub w niewiele zmienionym przez działalność człowieka. Najważniejszym zadaniem parku narodowego jest ochrona przyrody z całą jej różnorodnością biologiczną i walorami krajobrazowymi, dbanie o bezpieczeństwo wszystkich jej elementów, zachowanie lub przywracanie przyrody do stanu naturalnego.

Czy wiesz, że:

- W Polsce najstarsze są: Pieniński i Białowiecki Park Narodowy, które powstały w 1932 roku. Świętokrzyski Park Narodowy został utworzony w 1950 roku jako trzeci. Najmłodszy jest Park Narodowy „Ujście Warty” z 2001 roku
- Największym Parkiem w Polsce jest Biebrzański Park Narodowy o powierzchni 592,23 km², a najmniejszym Ojcowski Park Narodowy o powierzchni 21,46 km². Dla porównania Świętokrzyski Park Narodowy posiada powierzchnię ponad 76 km²

**EGZEMPLARZ
BEZPŁATNY**

Wykonano na papierze
w 100% z recyklingu.

**Wydawnictwo jest współfinansowane
przez Województwo Świętokrzyskie**

Przyrodnicza ścieżka edukacyjna Nowa Słupia - Łysa Góra Śladem czarownic, pogańskich kultów i powstańczych kryjówek

Długość ścieżki:	1,8 km
Suma podejść:	211 m
Suma zejść:	0 m
Czas przejścia:	1 godzina
Stopień trudności:	średni

SKAŁKI MASSALSKIEGO

Jedną z przyczyn utworzenia na terenie Gór Świętokrzyskich Parku Narodowego była ochrona bardzo starych skał osadowych występujących na powierzchni ziemi i tworzących ich najwyższe pasmo – Łysogóry. Tutejsze piaskowce kwarcytowe liczą sobie ponad 500 milionów lat i powstawały w okresie kambry. Dla porównania, najstarsze skały w Polsce to magmowe hornblendyty z Bystrzycy Górnej w Górach Sowich, których wiek określa się na 1,2 miliarda lat, czyli są dwa i pół raza starsze od skał świętokrzyskich.

W wielu miejscach w Parku możemy zaobserwować nagie skały zwane wychodniami. Wychodnie skalne to unikatowe mikrosiedlisko dla bogatej flory naskalnej tj. dużej liczby glonów, grzybów, mchów i porostów przystosowanych do życia na skale. Skały, które możemy zaobserwować w pobliżu nazywane są zwyczajowo „Skałkami Massalskiego”. Piaskowce kwarcytowe budują niemal całe Pasma Łysogórskie, choć w większości są dziś przykryte warstwą gleby. Takie właśnie formy skałkowe powstały w warunkach zimnego klimatu w okresie ostatniego plejstoceniowego zlodowacenia, kilkadziesiąt i kilkanaście tysięcy lat temu. Zachwycają różnorodnością form i kształtów.

Gołoborze z widocznym postępującym procesem sukcesji fot. Paweł Szczepaniak.

Specyfika terenu Świętokrzyskiego Parku Narodowego uwydatniła występowanie naturalnych form skałkowych. Do najciekawszych „skalnych skarbów” zaliczyć można: wychodnie na Łysej Górze, na Bukowej Górze, na Miejskiej Górze, czy na Łysicy.

Czy wiesz, że:

- *Badania geologiczne tego obszaru trwają już od ponad 200 lat, a zapoczątkował je Stanisław Staszic u schyłku XVIII wieku. Swoje obserwacje geologiczne zawarł w rozprawie „O Łysogórach” zamieszczonej w epokowym dziele „O Ziemioródtwie Karpatów i innych gór i równin Polski” opublikowanym w 1815 roku*
- *Piaskowce i łupki tworzące Pasma Łysogórskie należą do skał osadowych. Ich geneza ma związek z morzami i oceanami, które występowały na tym terenie wielokrotnie. W niektórych miejscach zgromadzone osady piasku mają kilka kilometrów grubości. Na terenie Świętokrzyskiego Parku Narodowego możemy zaobserwować również nieco młodsze skały osadowe z okresu ordowiku, syluru czy dewonu*
- *Różnorodność skał, będących wytworami różnych epok i okresów dziejów ziemi od kambru do miocenu, przyczyniła się do aktualnej rzeźby Gór Świętokrzyskich*
- *Wiele ciekawych form skałkowych możemy zaobserwować na trasach naszych ścieżek edukacyjnych; i tak wychodnie skalne na przyrodniczo – kulturowej ścieżce edukacyjnej Śladem kolejki wąskotorowej lub na Bukowej Górze na szlaku zielonym*

*Wychodnie skalne na Bukowej Górze
fot. Sławomir Rakowski.*

MOGIŁA NAD SKAŁKĄ

Świętokrzyska puszcza przez wieki była świadkiem licznych potyczek, bitew i rozmaitych wydarzeń historycznych. Las od zawsze wspierał partyzantów w walce, dawał schronienie i umożliwiał zorganizowanie zasadzki.

Na skraju lasu powyżej Nowej Słupi w 1863 roku, czyli w okresie Powstania Styczniowego, toczył bitwy i stacjonował tu ze swoimi oddziałami generał Marian Langiewicz. Z lasami Parku związane są też inni dowódcy powstania: spokrewniony z Chopinem, generał Dionizy Czachowski i książę Józef Hauke-Bosak.

Również w czasie I wojny światowej na tym terenie prowadzono działania militarne. Po zmaganiach w 1914 i 1915 r. pozostały mogiły porzucane w okolicy. Do dnia dzisiejszego zachowały się cmentarze wojenne w Bodzentynie i Nowej Słupi.

W czasie II wojny światowej działały na tych terenach oddziały partyzanckie dowodzone przez Henryka Dobrzańskiego „Hubala”, Jana Piwnika „Ponurego”, Eugeniusza Kaszyńskiego „Nurta”, Mariana Sołtysiaka „Barabasa” i Antoniego Hedę ps. „Szarego”.

Zbiorowa mogiła, którą możemy zobaczyć na ścieżce, jest miejscem spoczynku około 200 mieszkańców Nowej Słupi rozstrzelanych tutaj wiosną 1943 roku przez 62 Zmotoryzowany Pluton Żandarmerii, stacjonujący w działającym do dziś schronisku turystycznym z 1939 r., dowodzony przez ppor. Alberta Hugona Schustera – kata Gór Świętokrzyskich. Przeprowadził on liczne zbrodnie na ludności cywilnej w wielu miejscowościach położonych wokół Łysogór. W tym tragicznym czasie Niemcy dokonywali egzekucji m.in.:

w Bartoszowinach, Dąbrowie Górnej i Dolnej, Woli Szczygiełkowej, Psarach Podlesiu, Hucisku, Celinach, Bodzentynie, Nowej Słupi, Kakoninie i w wielu innych, dalszych miejscowościach. Warto odwiedzić Muzeum Martyrologii Wsi Polskich w Michniowie.

*Zbiorowa mogiła
w Nowej Słupi
fot. Janusz Kuszewski.*

Czy wiesz, że:

- Ochrona dziedzictwa kulturowego to ochrona zasobów materialnych wytworzonych przez człowieka jak: cmentarze, kapliczki, pomniki na terenie Parku oraz ochrona zasobów niematerialnych jak: miejscowe obrzędy ludowe, gwara czy lokalne legendy. Te zadania to również ważny element działalności Parku jako instytucji
- Na terenie Parku i w jego otoczeniu znajduje się 128 miejsc pamięci narodowej, utrwalonych za pomocą pomników, tablic i krzyży.
- W 2017 r. pobenedyktynski zespół klasztorny oraz przedchrześcijańskie obwałowania kamienne uznano za Pomnik Historii. Utworzono tu również Rezerwat Archeologiczny „Łysa Góra”
- W czasie II wojny światowej na Świętym Krzyżu, Niemcy zorganizowali obóz dla żołnierzy radzieckich. Jeńcy w liczbie ok. 6 tysięcy zmarli wskutek nieludzkich warunków, głodu, chorób i zostali masowo pochowani na polanie Bielnik

Ku pamięci zgrupowaniom partyzanckim AK Ponury -
Święta Katarzyna fot. Maksym Hajnych.

TU NIE ZAWSZE BYŁ LAS – SUKCESJA PIERWOTNA

Interesującym procesem, który można obserwować na terenie Świętokrzyskiego Parku Narodowego jest pierwotna sukcesja ekologiczna. Sukcesja to, innymi słowy, wkraczanie i następowanie po sobie kolejnych gatunków roślin, grzybów i zwierząt na pozbawione życia tereny. Na skutek sukcesji pierwotnej większość terenów parkowych zmieniła się niemal nie do poznania. Na większości ścieżek i szlaków możecie zobaczyć bardzo zaawansowane stadium sukcesji – ekosystem leśny. Niezbyt widoczne głązy wystające z ziemi są jednak świadkiem czasów sprzed kilku tysięcy lat, kiedy cały ten teren wyglądał inaczej i mógł przypominać gołoborze.

Ekosystemy takie, jak las, nigdy nie dochodzą do stanu statycznej równowagi. Ich skład gatunkowy ulega zmianom na skutek zmian klimatycznych lub ilości dostępnego pokarmu. Pewnych gatunków przybywa, innych ubywa. Przykładem takich zmian może być rosnąca populacja kornika drukarza podczas sprzyjających warunków atmosferycznych. Naturalny ekosystem leśny doskonale radzi sobie z taką sytuacją, odpowiadając zwiększeniem liczby drapieżnych owadów, dzięciołów czy pajęczaków, a więc gatunków zjadających korniki.

Doskonałym miejscem, na którym możemy zaobserwować sukcesję jest gołoborze na Łysej Górze. Gołoborza bardzo powoli zmieniają swoją powierzchnię. Póki co, są nadal pamiątką po krajobrazie, jaki dominował tu kilkadziesiąt tysięcy lat temu.

Gołoborze w Świętokrzyskim Parku Narodowym, w odróżnieniu od rumowisk skalnych występujących w Tatrach i Sudetach, należy do form reliktowych tzn. współcześnie już nie powstaje, lecz stale zmniejsza swoją powierzchnię. Tempo tego zjawiska jest jednak na tyle powolne, że niemożliwe do zauważenia w perspektywie ludzkiego życia. Tylko pozornie nic się tu nie dzieje...

*Piaskowce kwarcytowe
w powolnym procesie
sukcesji
fot. Arkadiusz Adamczyk.*

Czy wiesz, że:

- Sukcesja pierwotna to powolny, wieloetapowy proces, w którym gatunki pionierskie zasiedlają jałowe, dziewicze, nieprzekształcone obszary takie jak nagie skały, wydmy, odsłonięte zbocza czy też stoki wulkaniczne, na których do tej pory nie rozwijało się życie ze względu na bardzo trudne warunki środowiskowe
- Sukcesja wtórna to nieco szybszy proces odbudowywania się zaburzonego układu przyrodniczego. Może mieć charakter naturalny (nastąpić np. w wyniku powodzi) lub antropogeniczny, gdy przyczyną zniszczeń jest działalność człowieka. Sukcesja wtórna ma zwykle miejsce na nieużytkach rolnych, ugorach, zarosniętych terenach porolnych, obszarach okresowo zalewanych czy dotkniętych pożarami. Rozpoczyna się wraz z zarastaniem jeziora czy po wykarczowaniu lasu
- Gatunkiem drzewa, które jako pierwsze wkracza na obszar gołoborzy jest jarząb pospolity *Sorbus aucuparia*, czyli jarzębina. Tylko system korzeniowy jarzębiny jest w stanie pokonać wolną przestrzeń między głazami i dotrzeć do podłoża mineralnego, w którym roślina ukorzenia się i jest w stanie wyrosnąć jako drzewo. Dlatego zbiorowisku z jarzębiną została nadana ranga lokalnego zespołu jarzębiny świętokrzyskiej *Sorbetum sanctae-crucianum*. Zobaczmy ją na galerii widokowej na gołoborzu na Łysej Górze

Gołoborze na Łysicy
fot. Michał Buchholz.

„ŻYWE” MARTWE DREWNO

Czy zastanawialiście się, czym dla lasu jest martwe drewno? Czy jest tu potrzebne? Czy las potrafi sobie bez niego poradzić? Czasem spotyka się pogląd, że obumarłe drzewa i ich korzenie, połamane konary czy wykroty pozostawione w lasach tylko się marnują. Nic bardziej mylnego! Martwe drewno jest „tygłem życia”, domem dla wielu tysięcy żywych organizmów. Stanowi ono również podstawowy element diety niektórych owadów. Martwe drewno ma olbrzymie znaczenie dla gleby leśnej.

Za życia drzewo magazynuje liczne substancje mineralne, które oddaje po śmierci. Korzenie drzew, powalone kłody i konary, to również organiczna podpora, która zapobiega silnej erozji na stokach, a także jest ogromnym magazynem zatrzymującym wodę.

Kiedy ginie jedno drzewo, młodsze drzewa w jego sąsiedztwie mają więcej miejsca, dociera do nich więcej światła, mają lepsze warunki wodne, słońce lepiej dogrzewa podłoże. Kiedy drzewo zaczyna obumierać, najpierw pojawiają się grzyby, które do końca uczestniczą w procesie rozkładu, zwanego mineralizacją. Wprowadzają się także owady i inne bezkręgowce żywiące się martwym drewnem lub zjadające inne zamieszkujące je organizmy. Następne są bezkręgowce i kręgowce wykorzystujące próchniejące drewno jako miejsce gniazdowania, schronienia i zimowania. Zaraz potem drzewo to staje się miejscem życia wielu mchów, porostów i paproci, a także szukających w nim schronienia zwierząt.

*Młode siewki jodeł wyrastające z nasion
fot. Archiwum ŚPN.*

Czy wiesz, że:

- W sierpniu 2012 roku nad Świętokrzyskim Parkiem Narodowym przeszła silna nawałnica. Wiatr powalił wiele drzew, z których znaczna część pozostała w lesie, rozpoczynając w ten sposób swoje „drugie życie”.
- Całkowity proces rozkładu drewna w naszych warunkach atmosferycznych trwa od kilkunastu do kilkudziesięciu lat. Znacznie szybciej ten proces zachodzi np. w lasach równikowych, gdzie jest wyższa temperatura i wilgotność. W zimnym klimacie drzewa rozkładają się nawet kilkaset lat
- Martwy pień drzewa magazynuje wodę, która oddawana w porach suchych – przyczynia się do łagodzenia mikroklimatu w lesie, zmniejszając skutki suszy

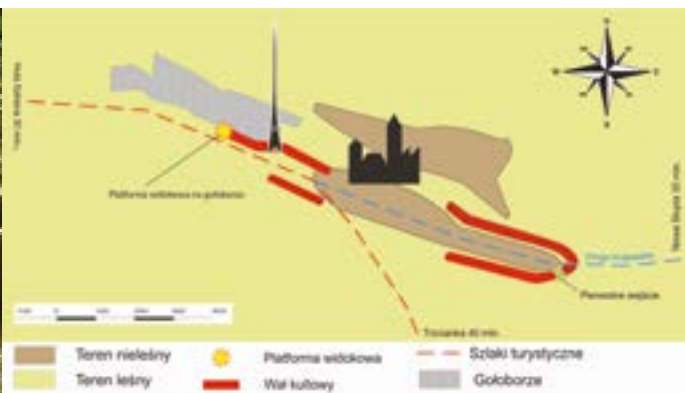
*Martwe drewno miejscem życia
i pożywienia wielu organizmów
fot. Paweł Szczepaniak.*

KAMIENNY WAŁ KULTOWY

Niektórzy przypuszczają, że Łysa Góra była miejscem kultu religijnego już w pierwszych wiekach naszej ery, kiedy to na północnym przedpolu Łysogór żyli i pracowali starożytni hutnicy. Jednym z najbardziej fascynujących i tajemniczych obiektów z czasów przed powstaniem państwa polskiego jest kamienny wał w zarysie bardzo wydłużonej elipsy otaczający Łysą Górę. Dzisiejsza, całkowita długość wału wynosi około 1,5 kilometra, a wysokość przekracza w niektórych miejscach 2,5 metra choć z pewnością w momencie ukończenia budowy wał był wyższy. Idąc ścieżką można dojść do tak zwanego wejścia w obręb wału. Odcinek ten posiada największą wysokość i charakteryzuje się bardzo starannym wykonaniem. Zupełnie odmienny stan przedstawia część zachodnia. Wał jest tutaj wyraźnie niedokończony – brakuje okładziny z drobno potłuczonych kamieni, które okrywały większe bloki piaskowca umieszczone wewnątrz wału. Przyczyną przerwania budowy było prawdopodobnie wydanie przez Bolesława Chrobrego zakazu stosowania praktyk pogańskich. Ze względu na brak jednoznacznych dowodów, nie ma zgody co do jego funkcji. Jedni wskazują na funkcje religijnego kwręgu, inni na założenie obronne. Benedyktynskie zapiski z XVI w. podają, że Łysa Góra była poświęcona trzem bóstwom: Łada, Boda i Leli (Świsł, Poświsł i Pogoda). W pobliżu wału okoliczna ludność w okresie wiosennym gromadziła się tutaj w celu odprawiania modłów, palenia ognisk i składania ofiar bóstwom.

Mapa rozmieszczenia kamiennego wału kultowego aut. Gabriel Czechowski.

Cykl przewodników

Przyrodnicza ścieżka edukacyjna

Św. Katarzyna - Łysica:

Jeden ze szczytów Korony Gór Polski

Przyrodnicza ścieżka edukacyjna

Nowa Słupia - Łysa Góra

Śladem czarownic, pogańskich kultów i powstańczych kryjówek

Przyrodnicza ścieżka edukacyjna

Huta Szklana - Łysa Góra

Pośród szumu świętokrzyskich jodeł i buków

Przyrodnicza ścieżka edukacyjna

Trzcianka - Łysa Góra

Szlakiem mamucich jodeł

Przyrodniczo - kulturowa ścieżka edukacyjna

Nowa Słupia - Święta Katarzyna

Śladem kolejki wąskotorowej

Przyrodnicze ścieżki edukacyjne:

- Na Przełęcz Hucką
- Na Przełęcz Św. Mikołaja

Historyczno - przyrodnicza ścieżka edukacyjna

im. płk Mariana Sołtysiaka ps. „Barabasz”

Bukowa Góra - Wilków

Tekst i zdjęcia

Świętokrzyski Park Narodowy

z siedzibą w Bodzentynie

ul. Suchedniowska 4

26-010 Bodzentyn

tel. 41 311-51-06

e-mail: dyrekcja@swietokrzyskipn.org.pl

Zdjęcie na okładce:
Wychodnie skalne to idealne mikosiedlisko m.in. dla grzybów,
mchów i porostów fot. Paweł Szczepaniak.

Wydawca

PTTK

**Oddział Świętokrzyski
w Kielcach**

ul. H. Sienkiewicza 29, 25-007 Kielce

tel. 41 344 77 43

e-mail: biuro@pttkkielce.pl

www.pttkkielce.pl